

החפירות בתל קסילה

(סקירה ראשונה)

מאת

בנימין מייזלר

בסתיו שעבר ניגשה משלחת החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה ומוזיאון תל-אביב לביצוע המפעל הארכיאולוגי בתל קסילה, שדה-חורבות הנמצא בתחום תל-אביב רבתי, מעברו הצפוני של הירקון. בזכות מאמציו של מר ישראל רוקח, ראש עיריית תל-אביב, הובטח כל הסכום הדרוש לשתי עונות-החפירה הראשונות מתקציבה של העירייה.

ב-27 באוקטובר שנת 1948 נפתחה עונת-החפירות הראשונה בתל קסילה, ונסתיימה ב-25 בדצמבר. חבר העובדים כלל את המחבר שניהל את העבודה, את המהנדסים ע. דונייבסקי וי. קפלן ואת הגב' טרודה קראקואר. בעבודה עצמה עסקו מר משה יפה כפועל הראשי ועוד 15 פועלים בקירוב, רובם המכריע עולים חדשים. כדי לאפשר עבודת-חפירה שיטתית נעשתה בדיקה שטחית של כל שטח התל, שחולק למרובעים של 20 x 20 מ', וכל מרובע חולק חלוקת-משנה למרובעים קטנים של 5 x 5 מ'. בשעה שניגשנו לחפירה לא נראו על פני השטח כל אבני בניין, מאחר שוקף כלו על ידי תושבי הסביבה הערביים.

בעונת-החפירה הראשונה נחשף שטח של רבע דונם בדרום התל; אף נערכו בדיקות-נסיון בקצות התל, בדרום-מערב ובצפון-מערב, ואגב עבודה זו נתברר, שהיקפו של הישוב הקדום אינו מרובה על 15 דונם. אבל מחוץ לתחום הישוב הזה נתגלו מטמורות חצובות בסלע הפירא, השייכות לתקופת הברזל.

בשעת הסרתו של רובד העפר העליון בדרום התל נמצאה כמות ניכרת של חרסים מזוגגים ממלוכיים מעורבים בחרסים קדומים יותר, ביזאנטיים, רומאיים וישראלים; וכשהתחלנו להעמיק בחפירה נתגלו שרידי קיר ושתי אומנות של בניין ביזאנטי, ואף אמבטי-ישיבה השייך לשלב קדום יותר של אותה תקופה. בהמשך העבודה הלכו ונתגלו שרידי בנייה מהתקופה הרומאית, השייכים לשלוש בנות-תקופה שונות.

החל מזמנו של הירודס ועד למאה הד' לספה"נ. במפלס נמוך יותר משרידי התקופה הרומאית נמצאו חצר מרוצפת וקיר חיצוני של בניין השייכים לתקופה הפרסית. מתחת למרצפת הפרסית ומחוץ לחצר מזרחה התחילו להתגלות ריכוזי כלים ושרידי בנייה של לבני-טיט מן התקופה הישראלית. מלכתחילה הבדלנו בשכבה זו שני שלבים שונים, שהמאוחר בהם מתייחס לפרק-זמן קדום של תקופת הברזל התיכונה (המאות הט' — הח' לפסה"נ), והקדום יותר שייך לסוף תקופת הברזל הקדומה (המאה הי'). בהמשך הזמן נחשף בית ישראלי, שכלל חדר-מלבן וחצר ובהם כלים שונים באתר, וזמנו נקבע למאה הי' לפסה"נ. עד סוף העונה עלה בידינו להבחין שישה שלבים של תקופת הברזל הקדומה והתיכונה, ובין כל שלב למשנהו רובד שריפה. שני השלבים התחתונים ניפלו ביחוד בכמות חרסים המכונים פלשתיים (המאות הי"ב — הי"א לפסה"נ).

עונת-החפירות השניה נפתחה ב-15 במאי ש.ז. והיא הולכת ומסתיימת בחודש זה. אל חבר העובדים נצטרפו בעונה זו ה' פסח בר-אדון, הגב' מרים יחיאלי ואורי מייזרר. בעבודה הועסקו ה' מ. מינקובסקי כפועל ראשי ו-30—35 פועלים, וביניהם עולים חדשים וגם מתנדבים מחוץ-לארץ, ששוחררו מהצבא והתיישבו בבתים שלרגלי התל. ה"ה מ. דינבורג וויסנשטיין (פרי-אור) צילמו את החפירות וה' ר. גולדברג טיפל בתיקון כלי החרס.

במשך העונה השניה נחפר חפירה שיטתית שטח של דונם אחד בקירוב בדרום התל. וכן נתגלו קטעים ניכרים של ביצורי העיר הישראלית במערב התל. בהמשך העונה ניתן לנו לקבוע שתי-עשרה שכבות-ישוב, שכל אחת מהן היתה מיוצגת ע"י שרידי בנייה, מתקנים וכלים. וזה סדר השכבות (מלמעלה למטה):

I התקופה הערבית (ובכללה התקופה הממלוכית, המאות הי"ג—הט"ו לספה"נ).

II התקופה הביזאנטית (שני שלבים; המאות הד'—הו' לספה"נ).

III התקופה הרומאית המאוחרת (המאות הג'—הד' לספה"נ).

IV התקופה הרומאית התיכונה (המאות הב'—הג' לספה"נ).

V התקופה הרומאית הקדומה (תקופת בית הירודס; המאה הא' לספה"נ).

VI התקופה הפרסית (ימי שיבת ציון; המאות הה'—הד' לפסה"נ).

VII תקופת הברזל התיכונה א' (תקופת מלכי ישראל, המאות

הט' — הח' לפסה"נ — שני שלבים).

תקופת הברזל הקדומה ג' (תקופת הממלכה הישראלית) } VIII
 היהודית; המאה הי' לפסה"נ. ב"IX — שני שלבים.) } IX

X תקופת הברזל הקדומה ב, 2 (התקופה הטרום-ישראלית בתל
 קסילה, מחציתה השניה של המאה הי"א לפסה"נ).

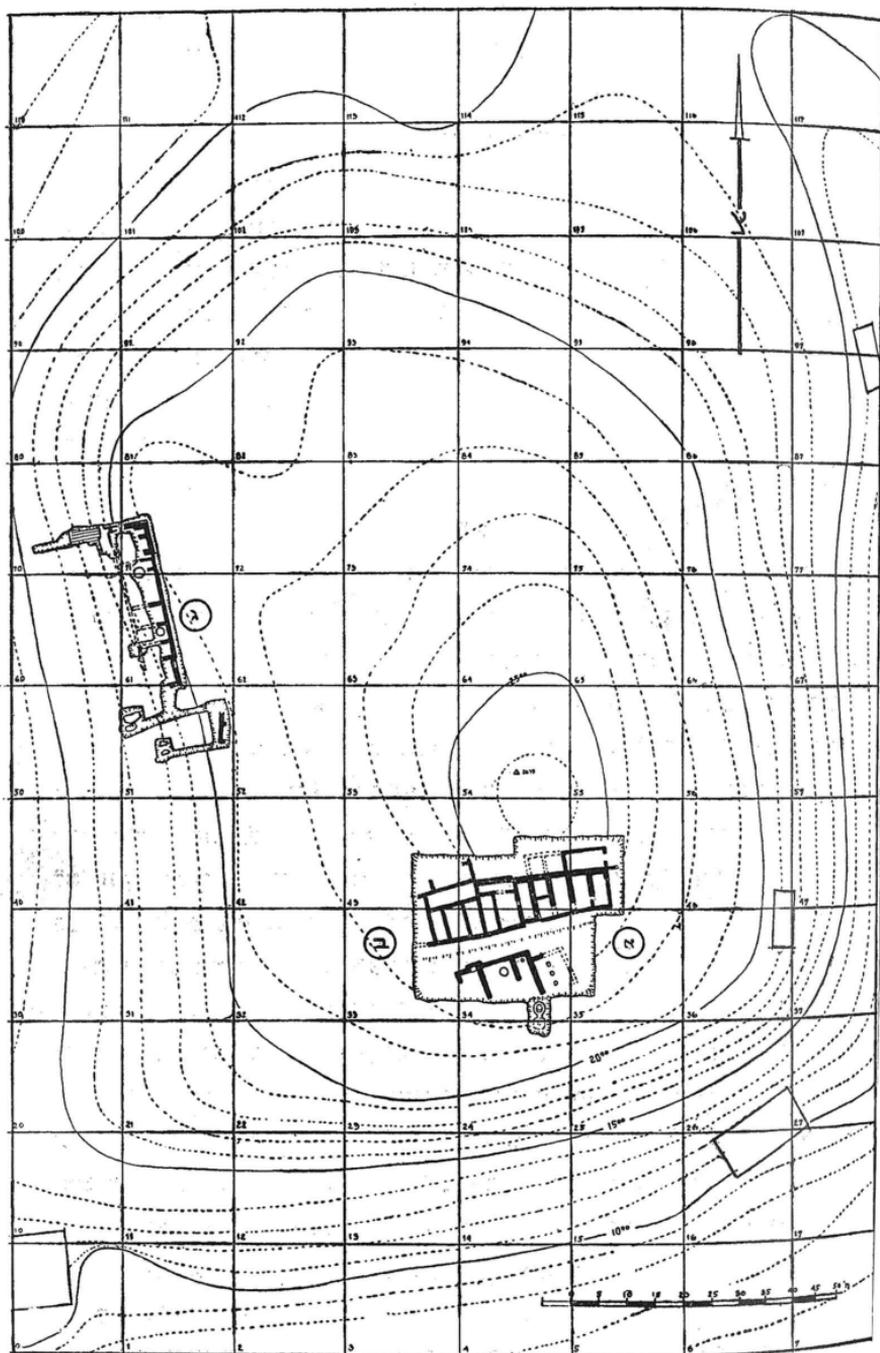
XI תקופת הברזל הקדומה ב, 1 (התקופה הפלשתית; המאות
 XII הי"ב — הי"א לפסה"נ).

כדי לסכם בקצרה את תוצאות עבודת החפירה ואת הבעיות הכרוכות
 בקורות המקום, ניתנת להלן סקירה חטופה על הממצא הארכיאולוגי בתל
 קסילה לפי הסדר הכרונולוגי.

א. התקופה הפלשתית. שתי השכבות הקדומות ביותר בתל
 קסילה — XII ו-XI — ניפלות בכלי-החרס המכונים פלשתיים, היינו כלים
 משוחים משח קרום-לבן ומקושטים ציורי צפורים וציורים גיאומטריים
 שונים, לרוב פוליקניים. קיראמיקה זו, שמקורה בארצות הים האיגיאני,
 היתה נפוצה באזורי החוף הדרומי של הארץ (פלשת) ובשפלת יהודה
 במחציתה השניה של המאה הי"ב ובמחציתה הראשונה של המאה הי"א
 לפסה"נ, אבל היא מצויה גם בהרי בנימין (כגון בתל א-נצבה) ובכמויות
 קטנות אף במגידו (בשכבה VIB). בתל קסילה נמצאו לפי שעה כלים
 פלשתיים מקושטים קישוטי צפורים רק בשכבה XII בלבד.

לשכבה XII מתייחסים שרידים מועטים של קירות לבנים, רצפות
 אבן ותנורים הבנויים על סלע הכורכאר, ובדרך כלל מעטים לעת עתה
 הנתונים לקביעת אופיו של הישוב הקדום ביותר במקום. אופייניים לשכבה
 זו כלי-החרס של תקופת הברזל הקדומה ב', שמקושטים ציורים דו-
 צבעוניים, והם משותפים לשכבה זו ולשכבה XI, חוץ מטיפוסים מעטים,
 שהטכניקה והחומר שונים בשתי השכבות. חרסים מלפני תקופת הברזל
 הקדומה לא נמצאו כאן כל עיקר. מן הראוי לציין, שהשכבה XII עשירה
 מאוד בכלי-צור חקלאיים, ביחוד בלהבים של מגלי-יד, עדות להתעסקותם
 של תושבי המקום בעבודת האדמה מראשית היוסד הישוב; ויתכן שאין
 זה מקרה בלבד, שבשכבה זו לא נמצאו עד היום כלי-ברזל, בעוד שבשכבות
 מאוחרות יותר מספרם ניכר למדי.

רובד של שריפה מבדיל בין השכבות XII ו-XI, אף שונים כיווני הקירות
 של שתי השכבות הללו. השרידים, שנשתמרו בשכבה XI, מעידים על הרחבת
 היישוב וביסוסו במחציתה הראשונה של המאה הי"א. בין השאר נחשפה

ציור א'

מפת תל קסילה; א-ב - שרידי בניינים בדרום התל; ג - שרידי ביצורים במערב התל
(המאות הי"א - הי' לפספס"ג)

מערכת חדרים וחצרות בקצהו הדרומי של תחום הישוב, ובהם נשתמרו היסודות הבנויים גויל של כורכאר. בכללם של החדרים האלה גם חדר-מלבן (או חצר מקורה) מרוצף לוחיות כורכאר, ובו נמצאו שרידי טור של אומנות, שהיו בנויות לבנים שרופות באש על יסודות-אבן (שלושה יסודות ועליהן מפולת לבנים נשתמרו באתר); אומנות אלו שימשו לתמיכת הגג ומעבר להן מזרחה נמצאה חצר קטורה. בקצה החצר הקטורה נמצא מיתקן, שמהותו לא הובררה; הוא כולל שני תנורים וביניהם תעלה, שבצדה עומדת אבן חלולה, שרידי בניינים בנויים לבני-טיט, כבשן היתוך, וכן אסם בנוי גויל, ומטמורות ומיתקנים שונים מתקופה זו נתגלו בשטח החפירה בדרום התל. אף נמצאה בשכבה זו כמות גדולה של קיראמיקה, ובכללה כלים שלמים, מקושטים ומצוירים, שעדיין לא נחקרה כל צורכה, וכמו כן כלי-אבן ומתכת.

ב. התקופה הפריי-ראלית. השכבה X (מחציתה השנייה של המאה ה"א לפסה"ג) היא העשירה ביותר בשרידי בנייה ובמציאות בודדות. בפרק-זמן זה הגיע היישוב לשגשוג מרובה ועמד כנראה בקשרי מסחר אמיצים עם המרכזים הכלכליים הפיניקיים בחופי ים התיכון ואילו לשכבה X מתייחסים לא רק שרידים של בנייני אבן ולבנים בכל השטח החפור שבדרום התל, אלא גם מערכת ביצורים מופלאה של לבנים וגושי טין כבוש במערב התל, ובחקירת קטע ממנה עוסקת המשלחת כעת. שום קיראמיקה פלשתית לא נמצאה בשכבה זו, ולעומת זאת אופייניות לה הקערות המחופות חיפוי כתום ועליהן ציורים, על-פי-רוב לולניים, בצבע חום. טיפוס זה של קערות, וכן טיפוסים שונים של קעריות, פכים וצפחות מקושטים, רובם בציורים דו-צבעוניים, כדים, קובעות, ספלים ומסננות, (ראה לוח ג'), מעידים ששכבה X בתל קסילה היא בת-זמנה של שכבה VIA במגידו וכנראה גם בת-זמנה של שכבה III בתל אברה-הואם. שפע של כלים שלמים, רובם המכריע תוצרת הארץ ומיעוטם תוצרת חוץ או חיקויים לתוצרת חוץ, נתגלו באתר במערכת החדרים והחצרות הבנויים לבני-טיט, בחלקו הצפוני-מערבי של שטח החפירה בדרום התל. בחדר-מלבן אחד הוחסנו עשרות קנקנים שונים בצורתם ובשיעוריהם וגם פכים, צפחות, פקקים, פלכים וכלי-מתכת (ראה לוח ב', 1). בחדר סמוך נמצאו בעיקר קובעות, צפחות, ספלים וקנקני-יין, וייתכן שהוא היה חדר אורחים. גם בחצר המרווחת, השייכת למערכה זו (לוח א'), נמצאו

כלים שונים באתר, וכן שברי קורות-עץ מפוחמים. נראים הדברים, שבתקופה זו פיתחו התושבים מלאכות שונות, כגון צרימת נחושת, אריגה וצביעה; מעידים על כך הכורים ובתוכם שרידי הנחושת המותכת, כלי האריגה והמיתקנים, ששמשו כנראה לצביעת אריגים (ראה לוח ב', 2).

ג. התקופה הישראלית. רובד של שריפה, שנמצא בכל שטח החפירה, מבדיל בין השכבה X ובין השכבות IX ו-VIII, המתייחסות לתקופת הממלכה הישראלית-היהודית. אין ספק בדבר, שהעיר הנכרית חרבה ונשרפה באש, והמתיישבים החדשים נגשו לבניין עירם לפי תוכנית חדשה ולא השתמשו אלא מעט בבנייה של התקופה הקודמת. בתקופה זו נצטמצם שטח היישוב בדרום הגבעה לעומת התקופה הקודמת, ואת תחום היישוב מסמן קיר בנוי גוויץ הנמשך ממזרח למערב, ששימש לא רק כקיר המגדיר את בנייני העיר בצד דרום אלא כנראה גם לצורך הגנתם. פרטים מעניינים העלתה חשיפתם של שני הבתים (J ו-K) בחלקו המערבי של שטח החפירה בדרום התל. שני הבתים נבנו בתחילת התקופה הישראלית על-פי תוכנית ה"בית בעל ארבעה חדרים" הידוע ממקומות שונים בארץ (מגידו שכבה V, תל א-נצבה ועוד), הוא טיפוס בית-המגורים השכיח בתקופת הברזל הקדומה. הוא כולל שני חדרי-מלבן מקבילים זה לזה, ביניהם חצר פנימית צרה, וחדר-מלבן ארוך סוגר על שלושתם מצד אחד. שינויים רבים הוכנסו בתוכנית שני הבתים הנ"ל בתקופה הנידונה. בשלב השני של השכבה IX נצטמצם הבית ג' כדי שני החדרים המקבילים והחצר הפנימית שביניהם, אבל הקיר המערבי שבין החצר ובין אחד החדרים נהרס, ועל תחתית הקיר נבנו ארבע אומנות לתמיכת הגג. בשכבה VIII כבר נבלע החדר המערבי כולו בחצר, לאחר שהמרצפת המורמת כדי מפלס גבוה יותר כיסתה את יסודות האומנות. בחצר זו נמצאו מיתקנים שונים: בית-בד, גת, כיריים, ממגורה ובה כלי-בית באתר. תהליך דומה במקצת לזה אנו מוצאים גם בבית K, אבל במקום ארבע אומנות שבבית ג' נבנו שם על שרידי הקיר הישן ארבע ממגורות-אבן. בחצר הבית האחרון נמצאו בין השאר ארבעה תנורי-אפייה זה על גבי זה; שני התנורים התחתונים שייכים לשלב הקדום של השכבה IX, התנור השלישי שמעליהם, שנשתמר בתיקנו — לשלב המאוחר שבשכבה IX, והעליון — לשכבה VIII; תגלית זו היא אחת העדויות למסורת המשפחתית, שהיתה רווחת במקום זה בתקופת הממלכה הישראלית-היהודית. בפנינת החצר ובסמוך לתנור העליון בשכבה

VIII נמצאה כמות גדולה (כדי 80) של משקולות-אריגה (loom weights) ולידם קערה, שהיו מכוסים רובד עבה של פית. מציאה זו, וכן ריכוזי המשקולות בשכבה VII, רומזים לסברה, שהיו הללו מצברי-חום, שהשתמשו בהם לצרכי חימום התבשיל. כלי-בית שונים של חרס, אבן ומתכת נמצאו בשני הבתים, ובכללם שלושה כדים שעמדו על רצפת החדר הראשי ונשענו על מחיצת התא (המחולק לארבעה מדורים), הבנוי סמוך לקיר האחורי, באחד הכדים היתה כמות גדולה של כרשינה. מהמציאות הבודדות כדאי להזכיר עשתורת עשויה טין, מן הטיפוס המכונה "עשתורת דמוית עמוד" (Pillar Astarte), האופייני לתקופת המלוכה הישראלית.

הבניין החשוב ביותר מן התקופה הנידונה הוא הבניין הציבורי (L) הבנוי קירות עבים של לבני-טין (מידותיו $12 \times 14\frac{1}{2}$ מ' בקירוב) שנתגלה בחלקו המזרחי של שטח החפירה בדרום התל, היינו במקום שהיה לפנים שיא הגבעה. מאז היבנותו (שכבה IX) ועד השלמתו (שכבה VIII) עברו עליו תהליכי התפתחות והרחבה עד שקיבל את צורתו הסופית. לבניין ארבעה חדרי-מלבן, אחד מהם מחולק ע"י מחיצה לשניים, והם בנויים בשורה אחת זה ליד זה לרוחב הבניין; ובחזיתם לצד צפון ארבעה חדרים ואחד מהם רחב ידיים, שבקירו המזרחי נמצא פתח ראשי, ואילו ליד קירו המערבי נמצאו שרידים של טור המדרגות, שהוליכו אל העלייה (ראה לוח ד'). בתוכניתו הוא מזכיר לנו את הבית הציבורי 1482 שבשכבה IVB במגדו (תקופת שלמה), אשר לדעת החופרים שימש לצרכי משרדים אדמיניסטרטיביים. בבניין זה לא נמצאו כלי-בית, ולעומתם נתגלו כמה חפצים המעידים על אופיו הציבורי, כגון שלש חותמות, חרט של שנהב (?), שנהבים, כלי נוי, כלי-נשק. באחת משתי חותמות-החרפושית חקוקה תמונה של אדם עומד במרכבה ומושך בקשת, ולפני הסוס — רץ המחזיק ברסנו (לוח ה', 3). כלי-החרס של השכבות IX ו-VIII אופייניים לתקופת הברזל הקדומה ג, ולהם מקבילות בשכבות V ו-IVB של מגדו ובשכבות התקופה הנ"ל בשפלה ובהרי יהודה.

בדומה לשטח החפירה שבדרום התל, יכול אתה להבדיל בין השכבה IX לבין השכבה VIII של הבנייה בשטח הביצורים שבמערבו. חקירת הביצורים הללו התחילה רק לפני כמה שבועות, אבל מסתבר שהקטעים של בניית אבני-גוויל שנתגלו עד היום, אינם אלא שרידי חומת הסוגרים (Casemate wall), שהוקמה בתחילת התקופה הנידונה ושה ונבנתה

לאחר שנהרסה (שכבה VIII). שיטת-ביצורים זו אופיינית לערי הארץ במאות ה'—הט' לפסה"נ (כגון בתל-בית-מרסם B 3).

רק שרידי בנייה מועטים של השכבה VII (תקופת המלוכה הישראלית, המאות הט'—הח' לפסה"נ) נתגלו בשטח החפירה בדרום התל. הריסות השכבה הזאת פונו, כאמור למעלה, ע"י המתיישבים בתקופה הפרסית, בשעה שיישרו את השטח עד למפלס נמוך ממרצפות השכבה VII. שרידי בנייה שונים ומחסני כלים נמצאו ממזרח לחצר הפרסית, ושם אפשר היה לקבוע שני שלבים שונים, הנבדלים בבירור זה מזה ע"י מפלסי המרצפות. לעומת זאת נמצאו שרידים ניכרים של בנייה, השייכים לשכבה זו, בשטח הביצורים שבמערב התל. שם נחשף קטע של פנים חומת הסוגרים (הקיר החיצוני הרוס בשטח שנבדק), ותאיו כדי אורך של 35 מ' בקירוב, ובכללם שריד של מגדל. באחד התאים נמצאה כמות גדולה של קיראמיקה, לרוב קנקנים, ויזכר ביחוד כד נאה בעל שתי ידיות, מרוק כלו מריקה אדומה, חוץ מרווח בחזית הכלי, בו מצוירים סוס רץ ומוטיב אחר בלתי ברור. כמו כן נמצא ראש מכויר של אריה.

כלי-החרס שנמצאו בשכבה זו, אופייניים הם לפרק-הזמן הקדום של תקופת הברזל התיכונה. כגון הקערות הממורקות מרוק אובניים, הקנקנים, הקדרות והפכיות הטיפוסיים, וכן חרסים מועטים מאוד מסוג "כלי-שומרון". לטיפוס זה של קיראמיקה שייכים גם שני האוסטראקונים, שנמצאו על-פני התל לפני החפירות, האחד (מס. 1) על-ידי מר י. קפלן והשני (מס. 2) על-ידי ד"ר הוף. מבחינה פאליאוגראפית אפשר לייחס את שניהם למאה הח', ערב חורבנה של העיר הישראלית.

אוסטראקון מס. 1: הכתובת חרוטה בפנים של תחתית כלי מחופה חיפוי אדמדם בעל בסיס-טבעת. וזו לשון הכתובת (ראה לוח ה', 1):

למלכ אל

שמן ומאה

[חיהו]

אפשר להשלים את הכתובת בדרך זו: למלך, א[ח] שמן ומאה, [ח]חיהו (או אחיהו).

הכוונה לחשבון-משלוח של שמן מרכוש המלך על-ידי פקיד המלך, ששמו יחיהו או אחיהו (והשווה יחו' כ"ז, י"ז; הושע י"ב, ב').

אוסטראקון מס. 2 (לוח ה', 2): הכתובת חרותה על פני חרס מכף-גדול. וזו לשון הכתובת:

זהב. אפר. לבית-חרן.]

ש =

כלומר: זהב א(ו)פ(י)ר לבית חרן... שקלים שלשים. הרי שאוסטראקון זה אינו אלא תעודה רשמית המאשרת משלוח של שלושים שקל זהב לעיר-המסכנות בית חרן (השווה מל"א ט', י"ו). האות ש אינה אלא קיצור של המלה שקל (כמו בפפירוסים של יב), ואילו שלושת הקווים האופקיים מציינים בוודאי את המספר שלושים (כשיטת סימון המספרים שבכתובות שמאל ובכתובות פיניקיות).

ד. התקופה הפרסית. השכבה VI היתה מיוצגת ע"י שרידי בניין (G) וחצר מרווחת בחלקו המערבי של שטח החפירה בדרום התל. קירות הבניין המוצקים היו בנויים אבני-גוויל. אף-על-פי שחלק גדול של הבניין נהרס כליל, אפשר היה לקבוע בוודאות רבה את תוכניתו. הוא כלל חצר מרובעת פנימית ומשלושת צדדיה הדורים: מרובעים בפינות הבניין וחדרי-מלכן בין חדר מרובע אחד למשנהו. מקבילה נאה לבניין זה אנו מוצאים בשכבה I במגידו (הבית 736), והוא הבית היחידי בשכבה זו במגידו שתוכניתו ברורה. בחצר החיצונית שממזרח לבית הפרסי נמצא אסם תבואה. כלים וחרסים רבים, שנתגלו בשכבה VI, אופייניים הם לתקופה הפרסית וכדוגמתם נמצאו במקומות רבים בארץ (תל אבר-הואם, עתלית, תל ג'מה ועוד). ויש לייחסם למאות ה' והד' לפסה"נ. בין השאר נמצאו חרסים אטיים, ועל אחד מהם ניכרת דמות של רקדנית. וכנראה שייכת לתקופה זו גם החותמת, שנמצאה על פני השטח לפני התחלת החפירות, ועליה דמות של אדם בעל זקן האוחז בידו ציפור, ומסביב לדמות כתובת בכתב עברי קדום: "לעשניהו עבד המלך". ונראים הדברים שאין זה אלא פקיד המלך הפרסי, ששימש בתפקיד אדמיניסטרטיבי או כלכלי (סחרים?) ביישוב של תל קסילה.

ה. התקופה הרומאית. נסכם בקיצור נמרץ את הממצא הארכיאולוגי של שלוש השכבות הרומאיות. בשכבה V נתגלו שרידי בניין גדול (F), שכלל כנראה שלושה אולמות מרווחים זה מאחורי זה, ומדרומו מסדרון צר. בחזית הבניין נתגלתה מרצפת של אבני גזית גדולות; אף נמצא שריד של הביוב השייך לבניין זה. אין ספק בדבר, שהיה זה

בניין ציבורי. שיטת הבנייה שלו דומה מאוד לזו של תקופת הירודס בשומרון, וגם הקיראמיקה המתייחסת לשכבה זו היא ברובה הירודית. בין השאר נמצא שבר של terra sigillata, ועליו טביעת החותמת XAPIC (תקופת אבגוסטוס).

בשכבה IV, המתייחסת כנראה למאות הב'—הג' לספה"נ, לא נמצאו אלא שרידים מעטים של בנייה. מה שמעניין בשכבה זו הוא כיוון הבתים ישר מערבה. בעוד שכל הבניינים בתקופה הקודמת ובתקופה שלאחריה מכוונים מערבה בסטייה ניכרת דרומה. מסתבר שהמתיישבים בפרק-זמן זה פיגו את ההריסות ולאחר יישור השטח בנו את בנייניהם בכיוון חדש. רב-ירושה הוא הבניין השייך לשכבה III, אף על פי שלא נשתמרו ממנו אלא היסודות החודרים לעומק רב. בשתי עונות-החפירה נתגלה רק חלק מן הבניין. באורך של 30 מ' וברוחב של 14 מ'. שטחו המרכזי תפוס ע"י שלושה אולמות-מלבן ארוכים (מחסנים?). המכוונים מדרום לצפון; ממערב למערכת אולמות זו היה אולם ובו שלשה טורים של אומנות, שיסודותיהן מרוחקים זה מזה רוחק שווה; ממזרחו נמצא אולם ובו שני טורי אומנות בלבד. מהותו של הבניין תתברר רק לאחר שתימשך החפירה צפונית לשטח החשוף, אבל יש מקום לסברה, שבניין זה היה מעין בית-מכירה גדול, אולי כדוגמת כיפת אנטיפטריס הסמוכה (תוס' דמאי א', י"א).

לתקופה הרומאית שייך גם הכבשן לצריפת כלי-חרס, שנתגלה בקצהו הדרומי של שטח החפירות בדרום התל.

1. התקופה הביזאנטית והערבית. כאמור, נמצאו רק שרידים מועטים בלבד המתייחסים לשכבות II ו-I; אבל הקירות ובסיסי האומנות המעטים שנתגלו, יש בהם כדי להעיד על בניינים ניכרים, שעמדו כאן בשתי התקופות. בדרום-מערב התל נמצאו בריכת מים מטוייחת ולידה שריד של רצפת-פסיפס, השייכים לתקופה הביזאנטית.

סקירת הממצא הארכיאולוגי בתל קסילה מאפשרת לקבוע את העובדות הבאות ביחס אל תולדות העיר: היישוב נוסד כנראה ע"י גויים (פלשתים) במאה הי"ב לפסה"נ. בתחילת המאה הי', כנראה בימיו של דויד, חרבה העיר הנכרית ומתישבים ישראלים שבו ובנו אותה. בתקופה הישראלית שימש כנראה המקום מרכז אדמיניסטרטיבי ו"מחוז" פחריים. את חורבן העיר הישראלית אפשר לקבוע בימי מסע תגלת-

מלאסר הג' לשרון, בשנת 732 לפסה"נ. בתקופה הפרסית (ימי שיבת ציון) נתחדש היישוב בשטח מצומצם בלבד ונתקיים זמן קצר. אחרי הפסקה ארוכה נוסד בימיו של הירודס יישוב חדש על תל-החרבות, ויישוב זה ששימש כנראה מרכז מסחרי, התקיים, אולי בהפסקות קצרות, עד התקופה הערבית. לא מן הנמנע, שיש קשר אמיץ בין תל קסילה הנמצא בקרבת המים העמוקים של הירקון לבין המקום "על ים יפו", שאליה הובאו ארזי הלבנון לירושלים בימיו של שלמה (דה"ב ב', ט"ו) ובימיו של זרובבל (עז' ג', ז').

חובה נעימה היא למשלחת להביע את תודתה לכל אלה שסייעו לבצע את החפירות בתל קסילה, ובראש ובראשונה למר ישראל רוקת ראש עיריית תל-אביב, שעמד לימין המשלחת כל זמן החפירות, וכן למנהלי המחלקות בעירייה ולמ"מ, ה"ה אלפרין, ארגוב, ינובר, כדורי, עמיעז וקפלן ותודה מיוחדת נתונה גם למר ש. ייבין, מנהל מחלקת העתיקות של ממשלת ישראל, שהעניק למחבר את רשיון החפירה מס' 1 של מדינת ישראל, לחבר העובדים במחלקת העתיקות, לחברי ועד חברתנו ומוזכיה וכן למנהל בפועל של מוזיאון תל-אביב מר קניוק.

המשלחת תסיים את עונת-החפירות השנייה לפני החגים ותערוך בחודש נובמבר את תערוכת החפצים שנמצאו בחפירות. התצלומים המתפרסמים בדו"ח זה הם ברובם מעשה ידיו של מר וייסנברג (פרי-אור).

4.8.1949